

загострювало відносини в сільському соціумі. У Степу, у зв'язку з натиском на заможні верстви селянства, спостерігалася відмова від оранки й оренди землі, що мотивувалося підвищенням податку й необхідністю через це згортати господарство.

На практиці заможному селянинові при недороді й підвищеному податку тримати зайвих коней стало мало вигідним, а здавати засоби виробництва в оренду ставало небезпечно. Тому із землею, але без інвентарю, за наявності допомоги держави, бідняк шукає вихід у колективізації. Характерною рисою, властивою більшості бідноти, що вступала, у колективне господарство (колгоспи), стала заява члена товариства спільної обробки землі „Селянин” на Херсонщині: „...господарюю багато років. Погано було при неврожаї, але все-таки жив. Останні два роки стало невмоготу. Став здавати частину землі. Колись бувало, немає у селян, кинешся до імушого, і дістанеш, а зараз говорять, що не дадуть, тому що самим не вистачає. Кинувся до держави за кредитом на коня, не дали, говорять, – „ти дядько в колектив вступай або організує його, тоді одержиш” [17, 47].

Там же на Херсонщині член товариства спільного обробітку землі „Незаможник” говорить: „У колектив я пішов тому, що жити стало важче: раніше я здавав частину землі, а частину засівав, а зараз вони землі не беруть, ні насіння немає. Вступив тому, що допомогу дають організованій бідноті” [17, 72].

Так розмірковувала значна частина тих, хто вступав у колектив, особливо в Степу, тому, що колективи насамперед забезпечувалися продовольством і служило стимулом вступу до нього. Про це свідчить той факт, що з 3-х обстежуваних союзів на Херсонщині його члени заявили: „Якщо держава не допоможе нам продовольством ми ліквідуємо колгосп і розійдемося” [17, 86].

Середняки в більшості випадків вступали у машинно-тракторні товариства, їх цікавила машина, також кредит на тяглову силу. Середняк іноді вносив у колгосп своє майно й нечасто його усупільнював на 100%. Він стояв між своїм і колективним господарством, і не вносив свій пай повністю доти, поки його не внесуть повністю незаможники. Так, згідно з обстеженням Наркомзема УСРР по Вінницькій окрузі було виявлено тенденцію у середняцтва організувати колгоспи винятково із середняків [17, 87]. У тих же матеріалах обстеження по Проскурівській окрузі зафіксована заява середняків, в якій йдеться, що якщо в наступні роки держава з них буде брати додаткові податки, вони всі підуть у колгосп [17, 88].

Таким чином, зростання диференціації селянських господарств, аграрна перенасиченість, неможливість індивідуальними зусиллями не тільки конкурувати на ринку із заможними селянами, але й довести продуктивність свого господарства до задоволення споживчих потреб – все це сприяло й змушувало селянську бідноту ставати на шлях об'єднання в сільськогосподарські колективи. Однак цього об'єднання було недостатньо, необхідно було спрямувати їхню виробничу діяльність на залучення до сільськогосподарської кооперації, що впливала на ринкові відносини в індивідуальному селянському господарстві, також розвивала процеси, пов'язані з виробничим постачанням, збутом й переробкою сільськогосподарської продукції, залученням

селянських мас у сферу ринкового обігу, чим стимулювалося не тільки підвищення товарності селянських господарств, але й сприяння вдосконалюванню трудових процесів, тобто пошуку шляхів органічного розвитку господарських форм, змін соціально-економічної структури українського села.

1. Баскин Г.И. Влияние урожая на дифференциацию крестьянского хозяйства // Пути сельского хозяйства – 1927. – №4.
2. Челинцев А.И. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства // Пути сельского хозяйства – 1927. – №3.
3. Кондратьев Н.Д. К вопросу о дифференциации деревни // Пути сельского хозяйства – 1927. – №5.
4. Немчинов В.С. О социально-экономических группировках крестьянских хозяйств. В 6-ти томах. Т.1. – М., 1967.
5. Чаянов А.В. О дифференциации крестьянского хозяйства. В кн. Крестьянское хозяйство. – М., 1989.
6. Чаянов А.В. Очерки по экономике трудового сельского хозяйства. – М., 1924.
7. Коротков Н.П. Современные вопросы организации крестьянского хозяйства в связи с общественной агрономией. Изд. сельхозкредитсоюз. – Мариуполь, 1927.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ) – Ф.337. – Оп.1. – т.3. – Спр. 5725.
9. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 1562. – Оп.72. – Спр.161.
10. ЦДАВОУ – Ф. 337. – Оп.1. – т.3. – Спр. 5725.
11. ЦДАВОУ – Ф. 337. – Оп.1. – Спр. 4345.
12. ЦДАВОУ – Ф. 374. – Оп.9. – Спр. 343.
13. Сельское хозяйство Украины. Изд. НКЗ УССР. – К., 1923.
14. ЦДАВОУ – Ф. 27. – Оп.7. – Спр.16.
15. ДАРФ – Ф. 478. – Оп.1. – Спр. 1589.
16. ДАРФ – Ф.1562. – Оп.70. – Спр. 796
17. ДАРФ – Ф. 374. – Оп.9. – Спр.353.

С.А. Калінкіна

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ І СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 30-Х РР. ХХ СТ.

Кризові явища, які сьогодні охопили усе українське суспільство, вимагають від держави надзвичайних заходів. Важливим рушієм у вирішенні загальнодержавних проблем є досвід попередніх поколінь та переосмислення здобутків і прорахунків. Історично в Україні склалося так, що селянство завжди відіграло важливу роль у розвитку економіки та становленні України як держави. На початку 1930-х років політика радянського уряду стосовно села спрямовувалася на колективізацію та запровадження нового поземельного устрою. Як свідчать історичні джерела, зміна пріоритетів у будь-якій сфері діяльності держави у подальшому призводить до появи нових методів управління або тиску на новостворену систему. Новий колгоспний устрій села, що утвердився на початку 1930-х років і був закріплений голодомором 1932 – 1933 рр. (як один із методів приборкання самостійницької свідомості українського селянства), зумовлював не лише зміни в адміністративному апараті аграрного сектору, а й модифікацію фінансових важелів. Тому, на наш погляд,

перспективним напрямом дослідження є проблеми фіскальної політики, зокрема тих її особливостей, які стосуються українського селянства. Науковий інтерес до окресленої теми зумовлений також відсутністю робіт, у яких би з'ясовувалися ці питання. З огляду на це автор статті ставить за мету дослідити форми та методи, які включала фіскальна політика радянського уряду в українському селі в 1930-ті рр.

Окремі моменти щодо обраної нами теми дослідження знайшли своє висвітлення у роботах як радянських, так і сучасних українських істориків. Зокрема, проблема податкової історії відображена у працях: Г. Мар'яхіна [5], М. Піскотіна [6], Н. Тепцова [8], Г. Сургая [7], В. Даниленка, С. Кульчицького [2], А. Толкушина [9], І. Комарової [4].

Для українського селянства 1930-ті роки стали одними з найтрагічніших в його історії. Радянське керівництво, вважаючи аграрний сектор економіки УСРР (УРСР) основним джерелом надходжень до союзного бюджету, виробило і втілювало на практиці репресивно-каральну фіскальну політику. Фактично в 1930-х рр. громадянська війна, війна держави із селянством, не закінчилася, незважаючи на гучні гасла про „перехід до мирного соціалістичного будівництва”. Змінилися засоби й методи цієї війни. Багнети і гармати поступилися, на перший погляд, „миролюбивішим”, а насправді – більш жорстким методам – податковій політиці. Саме завдяки їй протягом незначного періоду радянській владі вдалося перетворити українське селянство на кріпаків як у соціально-економічному, так і в суспільно-політичному відношенні. Без перебільшення можна твердити, що селянство, насамперед Радянської України, стало основним будівничим індустрії СРСР. Ціною величезних як матеріальних, так і людських утрат воно звело промислову базу Радянського Союзу.

Причиною зростання ролі податкового тиску в умовах формування колгоспної системи стали явища індустріалізації та згорання непу в другій половині 1920-х рр. Саме ці економічні перспективи розвитку радянського народного господарства потребували перебудови, оскільки на „побудову соціалізму” необхідна була певна кількість коштів, а із розвитком ринкових відносин держава позбавлялася права вільно володіти майном приватного сектору. З огляду на це радянськими урядовцями було взято курс на обмеження приватного сектору народного господарства шляхом згорання непівської політики господарювання та переведення селянства на нову колгоспну систему. Податкова політика в таких умовах відіграла роль перехідного фактора, пришвидшивши темпи колективізації й водночас ставши основним джерелом фінансування державної програми індустріалізації економіки. Податкова реформа 1930 – 1932 рр., що була спричинена загальноекономічною потребою перебудови народного господарства, стала важливим кроком радянської влади у створенні зовсім іншої, ніж непівська, системи оподаткування. На початок 1930-го року радянське керівництво вибудувало систему законодавчих змін у сфері оподаткування. Незважаючи на те, що податкова реформа переважно стосувалась усупільненого сектору народного господарства, вона значною мірою вплинула на зміну форм та методів фіскальної політики на селі [5, 131]. Щоб полегшити умови утвердження колгоспної системи та залучити якомога більше селян до нової державної системи, на думку В. Дьяченка,

необхідно було виробити та запровадити систему пільг, зокрема, звільнялася від оподаткування на 2 роки вся робоча худоба в колгоспах, поголів'я корів, свиней, овець, уся птиця, що перебували як у колективному володінні колгоспів, так і в приватному володінні колгоспного селянства [3, 251].

Під час податкової реформи селянство було поділено на чітко структуровані групи платників податків: колгоспники, одноосібні та так звані куркульські господарства. Ці нововведення в системі оподаткування спричинили як позитивні, так і негативні зміни. З одного боку, це значно полегшувало державі проведення податкової кампанії, а з іншого – призвело до ще більшого бюрократизму та створення системи масового вилучення селянських коштів і майна. Протягом 1930 – 1932 рр. податки набули політико-правового забарвлення, тобто на селі було вибудовано систему обов'язкових стягнень: сільськогосподарський податок, культжитлозбір, самооподаткування, поземельний податок та ін. Нововведенням в оподаткуванні сільського населення у період реформування податкової системи (1931 р.) став податок із кон'юнктурних прибутків [6, 20], тобто було встановлено оподаткування так званих кон'юнктурних прибутків від продажу сільськогосподарської продукції на приватному ринкові. Утвердження планової системи виконання народногосподарських завдань спричинило повну узурпацію адмінресурсом податкової системи. Наркомфін СРСР як головний орган здійснення податкової політики наділяв районні й обласні виконкоми, а також (за необхідності) сільські та селищні ради правом змінювати республіканські, обласні та районні плани із мобілізації коштів. У такий спосіб уряд уміло розраховував практику застосування „стаханівського руху” в системі мобілізації податкових стягнень.

Заміна чинної форми господарювання в українському селі на колгоспну, небажання селян вільно залучатися до процесу колективізації, а також відмова здавати на умовах контракції збіжжя призвели до запровадження надзвичайної форми боротьби з українським селянством – голодомору 1932 – 1933 рр. Поряд із вилученням зерна та майна у селян шляхом надмірного оподаткування було конфісковано всі грошові заощадження. Репресивні методи оподаткування, уперше застосовані в роки голодомору, набувають постійного характеру. Основними ознаками оподаткування українського селянства в роки голодомору є: нівеляція відмінностей між різними групами платників податків, збільшення податкового тягара одних груп за рахунок інших, стрімке зростання норм оподаткування, запровадження надзвичайної системи адміністративного тиску на селянство, створення системи штрафів та недоплат із податків, запровадження додаткових видів оподаткування.

Унаслідок використання репресивних методів здійснення податкової політики в першій половині 1930-х рр. у Радянській Україні план колективізації селянських господарств було виконано на 73 %. Це свідчило про застосування класового принципу оподаткування селянства, оскільки надання пільг одній групі платників компенсувалося збільшенням норм стягнень для іншої. Під тиском адмінсистеми селянство піддалося процесу усупільнення й передало своє майно в колективні господарства.

Таким чином радянська влада засобами податкового тиску реалізовувала завдання соціалізації аграрного сектору економіки УСРР (УРСР). Характерною ознакою податкової системи 1930 – 1933 рр. стало повернення її до „воєннокомуністичних”, а в окремих моментах – царських форм оподаткування селянства. У результаті було сформовано подвійну систему стягнень: грошову й натуральну. У 1933 р. уряд удався до повернення в систему оподаткування продподатку як сталої форми добровільної здачі зерна, а пізніше й інших видів сільськогосподарської продукції, що стало наслідком політики насильницького вилучення зерна [2, 144]. Норми й терміни здавання натурподатку залежали від категорії платників податку, платоспроможності господарств, тому розмір натурподатку збільшувався від колективних до куркульських господарств. Податкові нарахування здійснювали в кілька етапів, спочатку їх сплачували поквартально, а протягом 1932 р. встановилася така система сплати податку: 20 % до 1 вересня, 30 % до 1 жовтня, 40 % до 15 листопада, решта 10 % – 15 грудня [1, 18].

У 1934 – 1936 рр. радянська податкова система на селі зазнала значних змін. Зокрема, було запроваджено нові види податків: податок на коней, податок на розваги та видовища, прибутковий податок із колгоспів. Про репресивний характер фіскальної політики свідчать не лише методи стягнення, але й система штрафних санкцій та терміни виконання грошових зобов'язань, що практично нічим не відрізнялося від податкової політики першої половини 1930-х рр.

Боротьба радянського керівництва із залишками одноосібних господарств та „куркулями” у другій половині 1930-х років набула нового характеру. Із 1934 р. відновлюється оподаткування селян в індивідуальному порядку [4, 97].

Класовий принцип нарахування податків для сільського населення був покликаний реалізувати суто фіскальне завдання. Поєднання фінансових заходів тиску із судовими вироками у формі позбавлення волі терміном від 5 років зумовило виконання державних норм. Хоча, незважаючи на всі репресивні заходи, виконати їх так і не вдалося. У середньому по Україні після проведення каральних заходів інтенсивність сплати податку збільшилася. Так, наприклад, у с. Семаки Жмеринського району після засудження куркуля Зайця до позбавлення волі строком на 8 років із конфіскацією всього майна виконання завдання з 27% відразу зросло до 60%. Якщо селянин по закінченню терміну не сплачував податок, на розмір недовиконаного зобов'язання накладалася пеня недосплати, що зростала кожної доби. Крім того, селянин зобов'язувався сплатити штраф за несвоєчасне виконання податку в розмірі норми, у гіршому випадку селянин міг бути позбавлений волі з конфіскацією усього майна.

Натурподаток, що став обов'язковим у другій половині 1930-х рр., селяни сплачували у вигляді продуктів тваринного й рослинного походження. Якщо господарство з тих чи інших причин було не в змозі сплатити натуральний податок, то існувала можливість замінити натуреквівалент на грошовий за встановленими державою ринковими цінами. Важливим фактом у визначенні репресивного характеру натурподатку можна вважати тезу, яка практикувалася в деяких регіонах України: „Якщо

одноосібник або колгоспник живності не має, він її купує і здає в зазначений термін”. Велике значення в системі натурподатків мав м'ясоподаток, що стягувався з усіх видів худоби. Перетворення цього виду стягнення на обов'язковий вид податку неодмінно було пов'язане з регулюванням розвитку підсобних господарств колгоспників та одноосібників (які дозволи утримувати селянину з 1935 р.). Розмір податку визначався в еквіваленті – кілограми живої ваги на господарство [11, 22].

Примусово-насильницький характер заготівель, що проводилися в українському селі, підвищений відсоток надходжень від господарств колгоспників та одноосібників стали свідченням подальшої політики „викачування” коштів із села як у грошовій, так і в натуральній формі.

У 1937 р. у податкове законодавство було внесено деякі корективи, необхідність яких обґрунтовувалася „зростанням”, на думку компартійного керівництва, добробуту радянського села, унаслідок чого було змінено суть сільськогосподарського податку. Колективні господарства як основна форма соціалістичного існування радянського села перейшли на іншу форму оподаткування – прибутковий податок [10, 286]. Із цими змінами колгоспи оподатковувалися за фіксованими минулорічними показниками загального річного прибутку з господарства.

Щодо регіональних відмінностей у системі оподаткування, то протягом 1930 – 1939 рр. на теренах Радянської України окреслилася певна тенденція щодо стягнення повинностей із селян. Найбільші обсяги податкових виплат припадали на східні та південні області республіки. Це, було пов'язано з наявністю в цих регіонах великої кількості одноосібних господарств. Центральна Україна мала менший відсоток податкового тиску, оскільки процес колективізації в цих областях відбувався з найбільшим приростом.

Таким чином, фіскальна політика радянського керівництва, що здійснювалася у 30-х рр. ХХ ст., носила неприхований загарбницький характер, а українське селянство як основна верства суспільства потрапило у кріпацьку залежність, але вже не від пана, а від держави.

1. Горещкий В. Сільськогосподарський податок на 1932 рік на Україні. Порадник для фін робітників та платників. – Х.: Держ. фін. видав, 1932.

2. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті рр. – К.: Либідь, 1991.

3. Дьяченко В. П. История финансов СССР (1917 – 1950 гг.). – М.: Наука, 1978.

4. Комарова І. В. Историчні аспекти оподаткування селянства в Україні // *Фінанси України*. – 2001. – № 6.

5. Марьяхин Г. Л. *Налоги и сборы с колхозов и населения*. – М.: Госфиниздат, 1949.

6. Пискотин М. И. *Налоги с сельского населения в СССР. Правовые вопросы*. – М.: И-во Акад. наук СССР, 1957.

7. Сургай Г. І. *Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс*. – К.: Либідь, 1991.

8. Тепцов Н. В. *Аграрная политика на крутых поворотах 20-х – 30-х годов* – М.: Изд-во Знание, 1990.

9. Толкушин А. В. *История налогов в России*. – М.: Юрист, 2001.

10. *Финансы СССР за XXX лет*. – М.: Государственное финансовое издательство СССР, 1947.

11. Хорин М. *Налоговый и финансовый справочник колхоза*. – М.: Госфиниздат., 1933.